

УДК 343.1

Г.В. МАТВІЄВСЬКА, Орджонікідзевський районний суд м. Харкова

ЗАОЧНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ОБ'ЄКТИВНІ ЧИННИКИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Ключові слова: заочне провадження, кримінальний процес, законодавство, компроміс

Фундаментальні зміни в соціально-політичних та юридично-правових умовах життя суспільства і держави на нинішньому етапі розвитку України, увага Президента України В.Ф. Януковича та всієї владної вертикалі до проблем реформування судочинства, прийняття Закону України «Про судочку і статус суддів» створили всі умови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямі її демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством.

Сучасне кримінально-процесуальне законодавство в останні роки зазнало суттєвих змін, які були спрямовані на реалізацію вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, це стосується забезпечення прав учасників кримінального судочинства, розширення змагальності сторін, прав потерпілого, усунення обвинувального ухилу в діяльності суду та ін.

Разом із тим, необхідно визнати, що існуюча система кримінального судочинства України не повною мірою відповідає новим суспільним відносинам, не забезпечує в повній мірі ефективного захисту громадян, суспільства та держави від злочинних посягань. У судовій практиці непоодинокі випадки, коли законодавчі акти України стосовно прав особи на судовий захист і принцип презумпції невинуватості, покладені в основу кримінально-процесуального законодавства України, вступають у протиріччя і суб'єктивні обста-

вини кримінальної справи не дають змогу вивести справедливий вирок, засудити злочинця, захистити права потерпілого. Йдеться про випадки, коли підсудний (обвинувачений) переховується від суду за кордоном або перешкоджає здійсненню правосуддя, перебуваючи на території України. Вирішенню цієї проблеми сприяє активна позиція суду в частині засудження прогресивних процесуальних форм, зокрема заочного провадження.

Проблемам можливості застосування заочного провадження у кримінальному судочинстві присвячені роботи українських науковців В.Т. Маляренко, С.А. Головатого, В.В. Онопеко. Цю ж проблему розглядали російські науковці та науковці з країн СНД Д.Т. Арабулі, Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров, А. Прошляков, А. Пушкарьов, К.Б. Калиновський, Н.С. Манов, Є.Ф. Трофимова, Є.Г. Бендерська, А.С. Тукієв.

Разом із тим, треба визнати, що на відміну від російських фахівців, які позитивно ставляться до використання заочного судочинства в кримінальному процесі, українська наукова спільнота так і не змогла напрацювати єдиного погляду на зазначену проблему.

Враховуючи певну наукову дискусійність даної проблеми, новизна запропонованого в цій статті погляду на проблему застосування заочного провадження полягає в намаганні автора привести його аналіз та обґрунтувати необхідність включення норм, які регулюють заочний порядок розгляду кримінальних справ, в новий КПК України. Отже, завданням цієї статті є визначення переваг та недоліків заочної форми кримінального судочинства, можливостей та умов його активного застосування в кримінальному процесі України.

Наявність у чинному КПК України правових норм, які дають можливість заочного судового розгляду кримінальної справи (ст.262 КПК), сьогодні висуває перед суддівським корпусом численні запитання [1].

У радянські часи, коли в кримінальному процесі діяв примат інтересів держави, випадки заочного засудження хоча й були досить

рідкими, але не сприймалися як щось надзвичайне. Сучасна ж правова доктрина виходить з того, що в процесі кримінального судочинства переважають інтереси людини, діє принцип змагальності і в цьому контексті заочне провадження торкається проблем реалізації конституційних принципів кримінального судочинства (рівноправності всіх учасників судового процесу перед законом і судом; змагальності сторін; забезпечення обвинуваченому права на захист та ін.).

При цьому чинний КПК України і правова наука не дають однозначних відповідей на питання щодо застосування заочного провадження, а недосконалість правової регламентації цього виду судового процесу по кримінальних справах створює низку проблем для функціонування всієї системи кримінального правосуддя. Процесуальна невизначеність механізму здійснення заочного провадження, відсутність чітко сформульованих зв'язків заочного провадження із системою норм, що формують сучасну парадигму кримінального процесу, нерідко змушує сприймати дану процесуальну форму як явище, непритаманне вітчизняному кримінальному судочинству, що в значній мірі затримує розвиток цього процесуального інституту в Україні.

Серед українських юристів немає єдиного погляду на доцільність включення в український кримінальний процес норм, які дають підстави для прийняття судом рішення про розгляд кримінальної справи за відсутності обвинуваченого.

Найбільшим прибічником практичного використання інституту заочного провадження є В.Т. Маляренко, який повно і глибоко обґрунтовує необхідність використання в Україні такої процесуальної форми судового розгляду по кримінальних справах, як заочне провадження, наголошує на значному процесуальному та юридично-правовому потенціалі даної форми розгляду кримінальних справ в українських судах, обґрунтовує його правову легітимність з погляду норм міжнародного права, прав людини та громадянина, закріплених у відповідних документах.

В.Т. Маляренко вважає заочну форму провадження необхідною з урахуванням тієї реальної ситуації, яка склалася в сучасному кримінально-правовому полі України. Аргументуючи свою позицію, В.Т. Маляренко пише: «Велика кількість кримінальних справ, по яких обвинувачені або підсудні втекли, постійно закривається у зв'язку зі сплином строків давності. Тобто обвинувачені і підсудні в Україні все частіше використовують прогалину в законі і можливість уникнути кримінальної відповідальності за вчинений злочин. Потерпілі ж від злочинів особи роками, а то і все життя страждають від того, що злочинець, який спричинив їм біду, не притягнутий до відповідальності, а шкода їм не відшкодована. Тобто гарантоване їм Конституцією України право на правосуддя, на захист їх життя, здоров'я, майна, честі та гідності залишається голою декларацією, обіцянкою, а фактично насмішкою. Таке становище шкодить Україні, її авторитету у світі» [2, с.8].

Інші фахівці, зокрема С.П. Головатий [3], В.В. Онопенко [4] вважають, що включення в новий кодекс положень про заочне провадження порушує права людини, порушує принцип змагальності сторін, знижує активність суду у процесі розгляду кримінальної справи. Така невизначеність призвела до того, що у Проекті нового КПК України № 9700 від 13.01.2012 р. [5] український законодавець відмовився від традиційного трактування змісту заочного провадження, звузивши сферу його застосування, залишивши єдину підставу для його застосування – якщо обвинувачений, представлений захисником, беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду. Такий підхід вступає у протиріччя із світовими тенденціями розвитку кримінального процесу і не відповідає завданню кримінального судочинства, є кроком назад навіть в порівнянні із нині діючим КПК.

Окрім того такий підхід значною мірою ні-

вельоє зміст заочного провадження, яке в кримінальному судочинстві можна визначити як самостійну форму кримінального процесу, яка має місце при розгляді справ невеликої тяжкості за згодою сторін або у випадках, коли обвинувачений є недосяжним для здійснення правосуддя із суб'єктивних причин, навмисно перешкоджає ходу судового процесу шляхом нез'явлення в судові засідання, і ці обставини перешкоджають здійсненню правосуддя, захисту прав потерпілих.

Вивчення наукових праць таких фахівців, як Д.Т. Арабулі, Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомирова, А. Прошлякова, А. Пушкарьова, К.Б. Калиновського, Н.С. Манова, Є.Ф. Трофимової, Є.Г. Бендерської, А.С. Тукієва, які стосуються проблем застосування заочного провадження дає змогу авторові до підстав заочного кримінального судочинства віднести:

1. Немоżliвість призначення кримінального судочинства у звичайному порядку в силу:

- а) факту перебування підсудного за межами держави і ухилення від явки до суду;
- б) інших поважних причин, що виключають участь підсудного в судовому розгляді.

2. Наявність особливих (виняткових) причин (підстав), за якими у кожному конкретному випадку органи, що ведуть кримінальний процес, ухвалюють рішення щодо застосування заочного порядку судового розгляду.

Від характеру зазначених причин залежить вид заочного судового розгляду (заочний судовий розгляд, що відбувається за клопотанням підсудного, і заочний судовий розгляд, що здійснюється з ініціативи правоохоронних, судових органів за умов, що підсудний переховується за кордоном).

На погляд автора, якщо заочний судовий розгляд здійснюється за клопотанням підсудного, превалюють причини, пов'язані з необхідністю забезпечення законних прав і інтересів підсудних. Насамперед маємо на увазі право будь-якої особи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення на спра-

ведливий і публічний розгляд справи в призначений строк незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону, що закріплено в п.1 ст.6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [6], а також у п.1 ст.14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. [7].

У випадку якщо заочний судовий розгляд здійснюється на підставах, пов'язаних з відсутністю підсудного на території України і його неявкою до суду, превалюють причини, пов'язані з необхідністю забезпечення публічних інтересів, а саме інтересів правосуддя та держави. Загальною причиною в цьому випадку виступає особлива публічна значущість розглянутої кримінальної справи.

Зі свого боку автор, досліджуючи правову природу заочного провадження в кримінальному судочинстві, може стверджувати що оця процесуальна форма має як позитивні і негативні ознаки (табл.).

Отже, заочне провадження не позбавлено недоліків, у той же час вона стає вагомим чинником підвищення ефективності та оперативності кримінального судочинства.

Безумовно, що заочний розгляд кримінальної справи можливий виключно за умов активної позиції судді, який безпосередньо розглядає кримінальну справу. Вважаємо, що активність суду виявляється в допомозі слабкій стороні – стороні, яка не може повністю використати свої процесуальні права і якщо такою стороною є потерпілий, то обов'язок суду – забезпечити його законні права.

Разом із тим, сучасне кримінально-процесуальне право України виходить з того, що участь підсудного в судовому розгляді, включаючи надання останнього слова підсудному, є, як правило, обов'язковою і можливістю застосування заочного провадження в українському кримінальному процесі повністю вичерпано нормами закону, викладеними в ст.262 КПК України, а в проекті нового КПК ст.375.

Таблиця – Переваги і недоліки заочного провадження з погляду теорії і практики кримінального процесу (складено автором)

Переваги заочного провадження	Недоліки заочного провадження
Можливість проведення заочного судового розгляду кримінальних справ дозволяє забезпечити реалізацію права потерпілого на доступ до правосуддя і компенсацію шкоди заподіяної злочинцем	Неможливість допитати обвинуваченого, суб'єктивно оцінити його особистість ускладнюють судовий процес, при цьому виникають сумніви щодо об'єктивності судді відносно обвинуваченого (обвинувачених)
Допустимість заочного провадження сприяє розгляду кримінальних справ у розумний строк	Проведення заочного розгляду передбачає компроміс між принципом безпосередності розгляду кримінальної справи і принципом здійснення правосуддя по кримінальних справах на засадах рівності громадян перед законом і судом
Здійснення судового розгляду під час відсутності підсудного дозволяє наблизити момент проведення судового слідства до часу вчинення злочину	Відсутність розвинутої нормативно-правової бази здійснення заочного правосуддя по кримінальних справах перешкоджає розвитку даного інституту кримінального процесу
Проведення заочного судового розгляду справи припускає розгляд цивільного позову у випадку його наявності, що дозволяє вирішувати долю цивільного позову в кримінальному процесі за відсутності підсудного	Складний порядок сповіщення обвинуваченого про час і місце проведення судового засідання
Заочний розгляд справ є більш ефективною альтернативою призупиненню справ по злочинах невеликої тяжкості	Неоднозначне ставлення суспільства і юридичної науки до заочних вироків по кримінальних справах
Реалізація правосуддя в заочному режимі виключає необґрунтоване закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності	Складність техніки проведення заочного судового процесу
Здійснення заочного правосуддя сприяє реалізації моральної функції правосуддя, реально наповнює правовим змістом принцип справедливості у кримінальному судочинстві	Відсутність детально пророблених процесуальних норм, що регламентують заочне провадження у кримінальному процесі
Заочне провадження можна розглядати з позиції сторони захисту як спосіб реалізації підсудним свого права на захист опосередковано в разі сумнівів в неупередженості правосуддя	Після оголошення заочного вироку виникають труднощі з його виконанням

Не можна не погодитися з тим, що обов'язкова участь підсудного в засіданні суду першої інстанції – це єдина гарантія реалізації ним своїх прав на участь у доказуванні, у висловленні своєї думки по суті пред'явленого обвинувачення та з інших розглянутих судом питань, а також на оскарження дій і рішень суду, оскільки в кримінальному судочинстві реалізація цих прав, як правило, покладена на захисника, частина цих прав може бути реалізована захисником за дорученням обвинуваченого.

Це право захисник може реалізувати і за умов відсутності підсудного в залі судового засідання, але, разом з тим, оскільки гарантія особистої участі підсудного у процесі є найважливішою передумовою винесення законного, обґрунтованого й справедливого вироку, то безумовно необхідно враховувати і інтереси підсудного (його бажання), при прийнятті рішення про проведення процесу у заочній формі. Тому вкрай небажано виходити з міркувань про те, що участь захисника у судовому процесі може повністю компенсувати особисту присутність підсудного в залі судового засідання, відповідно, якщо підсудний вимагає очного розгляду справи, то заочний її розгляд є неприпустимим.

З іншого боку необґрунтованою є думка про те, що підсудному, обвинуваченому слід надати право клопотання про розгляд справи в заочній формі незалежно від тяжкості інкримінованого йому злочину, оскільки такий підхід певною мірою порушує право потерпілого на справедливий розгляд справи. Більше того, необґрунтоване використання інституту заочного судового розгляду принижує авторитет правосуддя, не сприяє цілям загальної й приватної превенції.

Разом із тим, на нашу думку, фундаментальною засадою повноцінного використання інституту заочного кримінального процесу в українському судочинстві повинна стати ідея компромісу між прагненням покарання кожного, хто вчинив злочин, і необхідністю су-

ворого дотримання норм і принципів кримінально-процесуального законодавства при здійсненні правосуддя в заочній формі.

Таким чином, проведений аналіз правової природи поняття заочного провадження у кримінальних справах дає змогу стверджувати, що його мета – сприяння здійсненню правосуддя у кримінальній справі для забезпечення прав потерпілих у разі ухиляння обвинуваченого від участі у судовому процесі, або у випадках, коли справа не вимагає обов'язкової участі обвинуваченого у засіданні суду. На думку автора ця мета (або скоріше її досягнення) є об'єктивною підставою необхідності застосування заочного провадження в кримінальному процесі України. Подальші дослідження в цьому напрямку повинні бути спрямовані на наукове обґрунтування сутності та суттєвих юридичних ознак цієї форми кримінального процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Маляренко В. Т. Про заочне провадження у кримінальному судочинстві / В. Т. Маляренко // Право України. – 2004. – № 9. – С. 3–12.
3. Головатий С. А. Проблемні аспекти реформування кримінального судочинства / С. А. Головатий // Право України. – 2004. – № 3. – С. 13–17.
4. Онопенко В. В. Гарантії правосуддя в контексті норм міжнародного права / В. В. Онопенко // Юридична газета. – 20.08.2003. – № 3 (3). – С. 13–17.
5. Проект Кримінально-процесуального кодексу України : від 13.01.2012 р., № 9700 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=42312.
6. Конвенція про захист прав людини та основних свобод [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

політичні права, 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

7. Міжнародний пакт про громадянські та

Матвієвська Г. В. Заочне провадження в кримінальному процесі та об'єктивні чинники його застосування / Г. В. Матвієвська // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 611–616 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12mgvciz.pdf>

Висвітлено проблему особливостей застосування заочної форми розгляду кримінальних справ, та об'єктивної необхідності її використання в судочинстві. Розглянуто переваги і недоліки заочного провадження, обґрунтована необхідність широкого застосування цієї процесуальної форми в кримінальному судочинстві.

Матвиевская Г.В. Заочное производство в уголовном процессе и объективные факторы его использования

Освещена проблема особенностей применения заочной формы рассмотрения уголовных дел, и объективной необходимости ее использования в судопроизводстве. Рассмотрены преимущества и недостатки заочного производства по уголовным делам, обоснована необходимость широкого применения этой процессуальной формы в криминальном судопроизводстве.

Matvievskaja G.V. Correspondence Production in Criminal Procedure and Objective Factors of Its Usage

Problem of features of application «in absentia» in criminal proceeding, and necessity of its use in legal proceeding examined. Advantages and failings «in absentia», grounded necessity of wide use of this judicial form in the criminal legal proceeding considered.